

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 54., BR. 5., 161.–200., ZAGREB, prosinac 2007.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

LJUDEVIT JONKE I JUGOSLAVENSKI JEZIČNI UNITARIZAM

Nataša Bašić

Okolnosti u kojima je 1953. godine provedena Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa u Letopisu Matice srpske i potom sazvan novosadski sastanak te 10. prosinca 1954. potpisan Novosadski dogovor, nisu ni do danas posve razjašnjene. Kako su se od četiriju jezika (hrvatskoga, srpskoga, slovenskoga i makedonskoga), potvrđenih avnojskim odlukama u ratu, za samo deset godina mirnoga suživota u Novosadskom dogovoru izgubila dva – hrvatski i srpski – i od njih nastao jedan jezik – srpskohrvatski – te kamo je nestao avnojski duh beogradske Savezne skupštine kada je 1946. godine prvi poratni ustav čitan na četirima jezicima,¹ u literaturi nema općeprihvaćena odgovora, ali se provlači mišljenje kako su odlike novojugoslavenske jezične politike

„pluralistički koncept, izgrađen na lenjinskim principima, učvršćen i afirmiran tokom NOB-a i poslijeratne socijalističke izgradnje, na principima bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda (oficijelno bez tzv. državnog jezika, mada se srpskohrvatski u poluoficijelnoj domeni pojavljuje kao zajednički međunacionalni komunikacijski idiom“ (Okuka, 1984.: 135.).

Pluralizam u višejezičnoj državnoj zajednici nespojiv je s nestajanjem pojedinih jezika kao pravnih subjekata, kao i s promicanjem državnoga „međunacionalnoga komunikacijskoga idioma“, pa zbunjuje lakoća kojom su prvaci ondašnjega jugo-

¹ Na srpskom ga je čitao Moša Pijade, na hrvatskom Zvonko Brkić, na slovenskom Marijan Brecelj, a na makedonskom Vlado Malevski (prema Babić, 1968.–1969. b: 142.).

slavenskoga jezikoslovlja prelazili preko proturječja jugoslavenske jezične politike i upornost kojom su joj godinama davali pseudoznanstveni alibi.

Raspisujući Anketu o pitanjima srpskohrvatskoga jezika i pravopisa, uredništvo Letopisa Matice srpske nesumnjivo je dobilo politički mandat za ponovno aktualiziranje pitanja jezično-pravopisnoga sjedinjenja jezika kojima je u podlozi književnih jezika bila štokavska osnovica. Ispitanicima se pri tom diskretno sugeriralo da su poželjan oblik takvoga zajedništva ekavština i latinica, podsjećanjem na velikane iz bliže i dalje prošlosti

„koji su išli ka uklanjanju razlika, naročito veštačkih, u srpskohrvatskom jeziku i vodili ka sve većem zbližavanju i čvršćem jedinstvu“ (Anketa, 1953.–1955.: 372., 126.).

U Jugoslavenskoj narodnoj armiji i diplomaciji taj je jezični model već funkcionirao i nije bio apstraktni srpskohrvatski jezik, nego vrlo konkretni srpski, koji je trebalo uspostaviti i na drugim razinama javnoga života. Anketa je imala okvirno pokazati do koje se granice moglo ići u srbizaciji jezika i pravopisa. Kad je u njoj prevagnulo mišljenje da se ijekavicom / ekavicom i latinicom / ćirilicom kao kulturnim dobrima ne može trgovati² te da je anketa zapravo anakrono vraćanje na Skerlićevu anketu iz 1913.–1914. godine, koja je propala, intervenirala je politika i sazvala skup u Novom Sadu, gdje su postavljeni temelji tzv. dogovorne jezične politike. Ona je težila istim ciljevima kao i starojugoslavenska, ali drugim sredstvima. Po Jonkeovoj procjeni ta je jezična politika bila pogubna, a njezina je najveća pogriješka što je jezik triju naroda i jedne etničke skupine³ ocjenjivala s unitarističkoga gledišta i bez povezanosti sa situacijom u književnom jeziku četiriju središta (Jonke, 1970. b). „Grijeh“ je Novosadskoga dogovora u ime politike na sebe javno preuzeo 1966. Vladimir Bakarić:

„Ja sam sam sudjelovao u njegovoj pretpripremi, davao mu, da tako kažem, podršku“ (Bakarić, 1983., 2.: 270.).

Iako je priznanje došlo s desetak godina zakašnjenja, važno je svjedočenje kako su se lepoglavsko-srijemskomitrovački revolucionari⁴ i Letopisovi anketari našli u zajedničkom programu izgradnje jezika bez „veštačkih“ razlika. Na izgled se njihov pristup doimlje privlačnim demokratskim zastupanjem načela slobode i dogovora

„da imamo dogovoren pravopis, koji bi nam omogućio upravo to da se svako izražava onako kako smatra najboljim, s težnjom da bi se olakšali međusobni utjecaji raznih jezičnih regiona“ (Bakarić, 1983., 2.: 270.),

ali zastupajući istodobno mišljenje kako „jezik nema vlastite historije“ (Bakarić, 1983.: 4., 285.), ta se politika jezikoslovno posve diskvalificirala i išla na ruku onima koji su jedino iz nepriznavanja kategorije jezične povijesnosti, odnosno iz

² Od hrvatskih su predstavnika jedino Joža Horvat i Josip Smodlaka bili za ekavicu.

³ Misli na Crnogorce, Hrvate, Srbe i Muslimane; potonji su narodom postali 1968. (odluka XVII. sjednice CK SK BiH)

⁴ Bakarićev naziv za jugoslavenski partijski vrh (Bakarić, 1983., 2.: 270.).

krivotvorenja jezične povjesnice, mogli voditi jezičnu politiku koja je zahtijevala brisanje razlika između hrvatskoga i srpskoga i naravni odnos dvaju jezika u do-diru, sa svim što je iz te naravnosti moglo izlaziti, pretvarati u nasilje nad obama gradnjom umjetnoga jezika.

Jonke je očekivao da će polazište u novosadskim pregovorima biti pravna stečevina prethodnoga razdoblja – avnojska razludžba hrvatskoga i srpskoga kao posebnih književnih jezika i zaštita njihove postignute standardnosti, ali je njega i hrvatsku delegaciju⁵ u Novom Sadu dočekao unaprijed pripremljen scenarij, koji je imao iznuditi hrvatski potpis pod modelom jezične politike čiji je ideal izrekao Belić parafrazom Karadžićeve misli iz devetnaestoga stoljeća:

„sve u našem jeziku treba da je tako udešeno da se svaka knjiga, izašla u jednom kraju ćirilicom, može bez ikakvih prepreka štampati latinicom i obrnuto“ (Anketa, 1953.–1955.: 375., 23.),⁶

odnosno Bakarić, upućujući na prijeporne zaključke konferencije u Topuskom (Bakarić, 1983., 4.: 286.).⁷ Već je u Letopisovoj anketi Jonke naveo jezikoslovne razloge koji takvu politiku čine neostvarivom. Ustvrdjuje da su Hrvati i Srbi kao posebni narodi izgradili u posljednjih stotinu godina prema svojem ekonomskom, društvenom i političkom razvoju unekoliko različite tipove književnoga jezika na ponešto različitoj podlozi, ijekavskoj, odnosno ekavskoj. Budući da se književni jezik neprestano razvija, on raste organski, uvijek s nove postignute razine. Svaki naraštaj nadograđuje na naslijeđeno. U tom organskom rastu svako bi mijenjanje podloge (ijekavskoga govora za ekavski ili obratno, sa svim njihovim posebnostima) značilo gubljenje kontinuiteta, zastoj, pa i nazadovanje za neko vrijeme u čitavoj književnoj djelatnosti „pogođenoga“ naroda. Samo mladi narodi koji istom ulaze u kulturu mogu podnijeti takvu stagnaciju bez veće štete. Jonke podsjeća da se nijedan kulturni narod ne odriče svoje književnojezične tradicije, pa je to stoga teško učiniti i Hrvatima i Srbima uza sve želje za izjednačivanjem. Promjene moraju biti organske i postupne (Anketa, 1953.–1955.: 373., 357.–362.). U članku o slobodi i postojanosti književnoga jezika upozorio je na posljedice koje u jeziku mogu nastati kada bi se nasilnim putem pokušala izmijeniti koja od njegovih razina, fonološka,

⁵ U njoj su uz Jonke bili Mirko Božić, Marin Franičević, Josip Hamm, Mate Hraste, Jure Kaštelan i Zdenko Škreb; još su bili pozvani Antun Barac i Miroslav Krleža, koji su se pismeno ispričali, a navodno zbog bolesti nisu došli Stjepan Ivšić, Gustav Krklec i Petar Šegedin.

⁶ Pri tom, naravno, Belić ne spominje da je Karadžić tražio da Srbi pišu ijekavicom, da namjesto *kujna* i *uvo* pišu *kuhinja* i *uho* te da od Hrvata preuzmu sveukupno strukovno i znanstveno nazivlje, a ne da grade svoje.

⁷ Misli na Konferenciju o književnom jeziku, održanu u organizaciji Prosvjetnoga odjela ZAVNOH-a 3. kolovoza 1944., na kojoj je zaključeno da Hrvati i Srbi imaju jedan književni jezik, koji treba nazivati *narodnim jezikom*. Oba su pisma, latinica i ćirilica, i oba izgovora, ekavski i ijekavski, u Hrvatskoj ravnopravni, a primjenjuje se Boranićev pravopis iz 1928., osim interpunkcije, koja ostaje logička (ZAVNOH, 1975.: 237.–238.).

gramatička, leksička. Sve su one sustavno tako povezane da zahvat u jednoj razini uzrokuje zapravo raspadanje sustava i na drugima. Navodeći stajalište Miloša Weingarta kako je jezik

„najveće kolektivno djelo ljudsko, koje nastaje, raste i živi neprekidnom suradnjom pokoljenja iz stoljeća u stoljeće i svjesnim i voljnim radom stotina hiljada, pa i milijuna pripadnika svojega naroda“ (Jonke, 1952.–1953.: 66.),

upozorava da jezik nije samo sredstvo za sporazumijevanje nego jedna od najvećih kulturnih tekovina te da svaki pisac mora poštovati to najveće ljudsko kolektivno djelo i graditi dalje na njegovim osnovama.

Kako strukovni razlozi novosadsku politiku nisu odveć zanimali, sporazum je morao biti potpisan. Od deset njegovih točaka dvije su posljednje provedbene naravi, ostale uglavljaju osnovne nazivoslovne i sadržajne odredbe novoga jezika te utvrđuju načela na kojima bi se imao izgraditi i normirati u osnovnim priručnicima te primijeniti u četirima štokavskim republikama, Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Prva utvrđuje naziv i sadržaj jezika Srba, Hrvata i Crnogoraca, koji se proglašuje jednim i jedinstvenim na razini idioma organskoga (tzv. narodni jezik) i standardnoga (tzv. književni jezik), a službeni mu je naziv srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski i dvaju je izgovora – ijekavskoga i ekavskoga, druga određuje obveznim isticanje obaju dijelova naziva u službenoj porabi, treća promiče ravnopravnost obaju pisama – latinice i ćirilice, a četvrta obaju izgovora – ekavskoga i ijekavskoga, peta predviđa izradbu zajedničkoga rječnika suvremenoga jezika, šesta izradbu zajedničke strukovne i znanstvene terminologije, sedma zajedničkoga pravopisa, a osma zabranjuje stvaranje „veštačkih prepreka“ i samovoljno „prevođenje“ tekstova (Pravopis, 1960.: 7.–8.).

Unatoč partijskoj stezi, polemike su buknule već u Novom Sadu. Opovrgavala se teza ne samo o jedinstvenosti književnih jezika, nego i organskih podloga na kojima su oni izgrađeni (Jonke) te se pozivom na već izgrađene republičke norme pokušavao onemogućiti prodor srpskoga jezika na njihovo područje, sada skrivena pod etiketom srpskohrvatskoga naziva. Otuda sukob Jonkea i Stevanovića o osmoj točki, koji je poslije nastavljen u novinama i strukovnim časopisima. Jonke je ustrajao da se uz „prevođenje“ doda riječ „samovoljno“, a srpska joj se strana žestoko opirala, toliko žestoko da ju je izostavila iz novosadskih zaključaka objavljenih u beogradskom časopisu Naš jezik (Stevanović, 1954.–1955. a), na što je Jonke upozorio uredništvo i Stevanovića da su krivotvorili izvorni tekst Novosadskoga dogovora.⁸ Jonke se suprotstavio i Stevanovićevoj interpretaciji slobode izgovora i

⁸ Inače je ta točka jednako besmislena s riječju *samovoljno* i bez nje. Ako je naime riječ „o jednom i jedinstvenom književnom jeziku“, kako u prvoj točki izrijekom stoji, kako bi se s njega uopće moglo „prevoditi“, pisali to *prevoditi* s navodnicima ili bez njih? Prevoditi se može s jednoga na drugi jezik. Ako se pak prevodi i može se prevoditi, onda više nije riječ o jednom nego o najmanje dvama jezicima.

porabe pisma (Stevanović, 1955.), tvrdeći da je pravo zajednice jače od pojedinačnoga prava te da se pojedinac treba prilagoditi zajednici, a ne zajednica njemu, kao što se, uostalom, ijekavac Stevanović prilagodio ekavskoj beogradskoj sredini (Jonke, 1955.). Prijeporni četvrti zaključak o ravnopravnosti izgovora, na koji se u polemici pozivao Stevanović, nije precizirao razumijeva li se pod ravnopravnošću ravnopravnost svakoga izgovora u svojoj republici i u saveznoj administraciji, ili obaju na čitavom hrvatsko-srpskom području, kako su tumačili srpski jezikoslovci.⁹ Praksa je, poduprta interpretacijom srpskih jezikoslovaca, pošla drugim smjerom. U saveznoj je administraciji uvedena ekavica, tj. srpski kao službeni jezik koji je predstavljao čitavo hrvatsko-srpsko jezično područje. Osporavajući takvu interpretaciju četvrte točke, Jonke se borio za očuvanje autonomnosti republičkih jezično-pravopisnih normâ kao najčvršćega jamstva očuvanju opstojnosti dosegnutih književnih jezika. Kako su pri zapošljavanju u školstvu, vojsci, redarstvu i sudstvu građani srpske nacionalnosti imali povlastice u objema jugoslavenskim državama i te su javne službe bile pod njihovim izravnim nadzorom, postojala je opasnost da se ciljanom kadrovskom politikom u razmjerno kratkom vremenu jezično izmijene čitava područja. Takav je postupak uspjelo primijenjen u Bosni, koja je u nepunih 20 godina srbizirana,¹⁰ a od hrvatskih područja to se pokušalo s Istrom, koja je nakon Drugoga svjetskoga rata ciljano rashvaćivana masovnim naseljavanjem vojnih osoba iz Srbije, čije su supruge obično radile u prosvjeti (učiteljice). Pod okriljem četvrte novosadske točke pet je profesora pristiglih iz Srbije u gospićkoj gimnaziji počelo predavati ekavski i istočnim nazivljem (Jonke, 1965., Stenografski zapisnik, 1967.: 30.).

Prema zamisli sastavljača na cjelokupnom srpsko-hrvatskom jezičnom području svi su se tekstovi trebali pojavljivati u onom tipu jezika na kojem su prvotno bili napisani, pa tako i vijesti drugih novinskih agencija, koje je primao i prevodio beogradski Tanjug, a onda ih prevedene odašiljao drugim jugoslavenskim novinama. Da se to primijenilo, u zagrebačkim bi novinama, primjerice, ostale na (i)jekavici samo gradska i kulturna rubrika, a sve ostalo bilo bi na ekavici. Jonke je to uspio spriječiti, pa su se Tanjugove vijesti u Borbi (i)jekavizirale, jednako kao i na zagrebačkoj radijskoj postaji gdje je zbog Novosadskoga dogovora bilo mnogo problema. Dogovoreni zajednički beogradsko-zagrebački informativni program bio je uređivan tako da su svake večeri u 22 sata glavne vijesti bile iz beogradskoga studija, tj. na ekavici. Zagrebačkoj radijskoj postaji upućeni su mnogobrojni prosvjedi. Reagiralo

⁹ Zbog tih je razloga Stjepan Ivšić, jedan od naknadnih potpisnika Dogovora, prije potpisivanja zaključaka dodao pismenu bilješku: „Ovaj potpis dajem s napomenom da izjava u 4. t. Zaključaka ne smije služiti za propagandu ekavskog izgovora na dosadašnjem književnom ijekavskom području“ (prema: Jonke, 1971. b).

¹⁰ Prema navodima Alije Isakovića (Odjek, Sarajevo, 15. XI. 1965.) jezično je pitanje u BiH riješeno tako da je u razdoblju 1945.–1965. rječnik beogradiziran izbacivanjem hrvatskih riječi i naziva iz javne porabe, a ijekavica je zadržana privremeno zbog prevelike ukorijenjenosti u govorima prekodrinskih Srba.

je i uredništvo Jezika (J. Hamm, M. Hraste, Lj. Jonke), tražeći da se programska shema promijeni tako da se svake druge večeri u to doba emitiraju vijesti iz studija Radio Zagreba na (i)jekavici (Jezik, 1957.–1958.: 103.–105.). Godine 1957. zabranjena je na Radio Zagrebu poraba hrvatskih naziva za mjesece (*siječanj, veljača, ožujak...*) te poraba hrvatskih riječi poput *tisuća, skladba, skladatelj*. Jonke je prosvjedovao, pa je tradicionalno hrvatsko nazivlje vraćeno (Jezik, 1956.–1957.: 156.–157.), a na Šentijin je poticaj Jonkeovim zauzimanjem i potporom hrvatskih jezikoslovaca S. Babića, M. Moguša, K. Pranjica i V. Vratovića u studenom 1966. pokrenut osnutak lektorske službe kao budućega stalnoga strukovnoga jezičnoga tijela i najavljena suradnja s Fonetskim institutom Filozofskoga fakulteta radi njegovanja književnoga hrvatskoga izgovora (Šentija, 2001.: 275.–278.).

Nedorečenošću svojih odredaba Novosadski je dogovor godinama služio srpskomu jezikoslovlju kao snažno oruđe u pokušajima provođenja srbizacije jezika i pravopisa na cjelokupnom štokavskom području, napose nakon objave zajedničkoga pravopisa. Prilikom njegova nastanka nastojali su srpski jezikoslovci i u dogovorom dijelu (veliko i malo slovo, kratice) i u nedogovornom (glasovne promjene, sastavljeno i rastavljeno pisanje, interpunkcija) nametnuti rješenja uobičajena u srpskoj kulturnoj sredini (sastavljeno pisanje futura, pokriveno *r* bez popratnoga *j*). Oni razlike među dvjema pravopisnim tradicijama nisu držali znakom različitih pravopisnih povijesti nego tobožnjom posljedicom jezične kolebljivosti (Anketa, 1953.–1955.: 375.). Jonke je tražio da se pri donošenju odluka vodi računa o pravopisnoj tradiciji svakoga naroda i o osjetljivostima svakoga od njih na njih (Anketa, 1953.–1955.: 375., 106). Pravopis se istodobno pojavio 1960. u dvama izdanjima.: u Zagrebu – latinicom i ijekavski – i u Novom Sadu – ćirilicom i ekavski. Svako je izdanje donijelo inačice obaju izgovora, ijekavskoga i ekavskoga, po Jonkeovu navodu

„da ne bi došlo do pogrešnog povezivanja latinice samo uz ijekavski govor i ćirilice samo uz ekavski govor“ (Jonke, 1954.–1955.: 158.).

No bila je riječ o nečem mnogo ozbiljnijem: o pokušaju izjednačivanja ekavskoga i (i)jekavskoga izgovora na prostoru cijeloga književnoštokavskoga govornoga područja. To je u početku interpretirano kao potreba u prvom redu srpskih nacionalnih interesa, budući da su velik dio Srba izvan Srbije ijekavci (BiH, Crna Gora, Hrvatska), pa se na taj način ijekavica integrira i u srpsku kulturu (Ivić, 1971.), a zapravo je to bio ključ koji je otvarao vrata nadzora nad normizacijom na cijelom štokavskom području. Budući da su Srbi takvom interpretacijom postali „vlasnicima“ i (i)jekavske i ekavske književnojezične inačice, Beograd je, kao simbolično središte svega srpstva, dobio priliku da odlučuje o razvitku književnojezičnih procesa u BiH, Crnoj Gori i Hrvatskoj na svim razinama, leksičkoj napose. On se time naveliko koristio, izravno se uplećući u jezičnu politiku triju susjednih republika. Hrvatska se tomu uporno i odlučno suprotstavljala.

U takvim okolnostima Jonke je iz novosadske pravopisne zamke pokušavao izvući hrvatski jezik uz pomoć načela elastične stabilnosti književnoga jezika, tj.

postupnoga unošenja novina, što bi mu omogućilo naravan, organski razvitak, isto dobnop upozoravajući na nedopustive postupke srpskih jezikoslovaca koji su pravopisom zapravo mijenjali jezik. O prelasku pravopisnih vlasnosti novosadskoga pravopisnoga povjerenstva, odnosno nedovoljnom razgraničenju pravopisa i jezika, pisao je i Dalibor Brozović, pridružujući se Jonkeovim kritikama. On smatra proturječnom odredbu povjerenstva o jedinstvenim nazivima *tačka* i *zarež* (odbacivanjem *točke* i *zapete*), uz istodobno promicanje načela slobodne porabe „dobrih i pravilnih“ riječi. Koji je kriterij za njih: usvojenost, porabna vrijednost, raširenost, tvorbena valjanost ili sve to zajedno? Ne može se tvrditi da nitko nema prava za *kazalište*, *sveučilište*, *siječanj*, *vlak* nametnuti *pozorište*, *univerzitet*, *januar* i *voz* (ili obrnuto), a istodobno ujednakom gramatičkoga nazivlja utirati put ujednaci drugoga nazivlja. Upozorio je da propisujući jezične norme pravopisnim metodama i kriterijima možemo razoriti i one norme koje je već stvorila jezična praksa i civilizacija (Brozović, 1957.–1958.). Brozovićeve je primjedbe izravno pogađala i Jonkea, koji je pristao na trgovinu *točkom* i *zapotom*, ali ciljala je mnogo dalje, na ono čega je bio svjestan i sam Jonke kada je napisao da su se „*lingvisti* (...) *našli u nezavidnom položaju, da idu ispred razvitka jezika*“ (Jonke, 1955.–1956. b: 108., istaknula N. B.).

Slabosti novosadske jezične krojidbe jasno su se pokazale izlaskom Unificirane jugoslavenske nomenklature anorganske kemije 1966., koju je izradila Komisija za unifikaciju jugoslavenske kemijske nomenklature i terminologiju, a tekst hrvatske inačice priredio sveučilišni profesor Hrvoje Iveković. Potpuna se ujednaka nije mogla postići budući da su već pravopisom iz 1960. uspostavljene dvostrukosti tipa *hlor* i *klor*, *hemija* i *kemija*. Izdanje je doživjelo negativne kritike (Babić, 1967.) zbog napuštanja udomaćenih hrvatskih i srpskih kovanica (*kisik*, *vodik*; *kiseonik*, *vodeonik*) i prihvaćanja međunarodnih naziva, zbog zamjene uobičajenoga hrvatskoga nastavka *-ij* u naziva latinskoga podrijetla (*aluminij*, *barij*, *berilij*) nastavkom *-ium*, karakterističnim za srpski jezik (*aluminium*, *barium*, *berilium*), a u spojevima veza dvaju elemenata izricana u hrvatskom vezom pridjeva i imenice (*barijev sulfat*), zamijenjena je sada vezom dviju imenica (*barium-sulfat*), također karakteristikom srpskoga kemijskoga nazivlja.

Besmisljenost i neodrživost odredaba Novosadskoga dogovora najjasnije se očitovala nakon objave prvih dvaju svezaka Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika u Zagrebu, odnosno Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika u Novom Sadu 1967. godine, kada je uza svaku riječ hrvatskoga strukovnoga, znanstvenoga ili općega jezika koja se razlikovala od srpskoga, stavljan srpski adekvat i obratno, uz hrvatsku srpski, čime je dobiven nevjerojatan hibrid koji se nikada i nigdje nije govorio. Strukovna je kritika bila vrlo oštra.¹¹ Bio je to težak udarac njegovu

¹¹ O rječniku su pisali B. Klaić, S. Babić, R. Katičić, T. Ladan, I. Zidić, K. Kosor, M. Kancelarić, A. Šolc i J. Božičević; njihovi su prilozi objavljeni i u posebnom izdanju časopisa Kritike (Hrvatski

suuredniku Ljudevitu Jonkeu, jer je rječnička koncepcija, kojoj se kao primjer u literaturi vrlo često navodi natuknica *azot*: „gas, plin bez boje i mirisa, jedan od glavnih sastojaka vazduha, zraka“, jednostavno bila nebranjiva. Pod pritiskom kritike i javnosti hrvatska je strana prekinula rad na rječniku, a srpska ga je dovršila 1976. Jonke se pak povukao iz Komisije za terminologiju, čiji je rad ubrzo zamro nakon što su njezini članovi i sami uvidjeli da je posao ujedinjavanja znanstvenoga i strukovnoga nazivlja neprovediv (Stenografski zapisnik, 1967.: 10.).

Jonke u hrvatskoj javnosti nije bio napadan jer se znalo da je takva rječnička koncepcija izborna velikosrpskim političkim pritiscima, a ne njegovim znanstvenim izborom. No u tom se krahu otvarao prostor za djelatniji nastup već stasaloga mladega naraštaja hrvatskih jezikoslovaca, koji je smjelo otvarao novo poglavlje u hrvatskom jezikoslovlju, a kojemu je upravo Jonke širom otvorio stranice Jezika kao glavni urednik (S. Babić, D. Brozović, R. Katičić). Na početku toga poglavlja stoji glasovita Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika iz 1967., koja nije samo zahtijevala povratak avnojskim jezičnim načelima iz 1944., nego i raskidala s Novosadskim dogovorom, pa u njezinu nastanku Jonke nije zbog moralnih razloga mogao sudjelovati, ali je nedvojbeno jedan od njezinih ugaonih kamena pripremio prethodnih godina i on sam upornim zaustavljanjem velikosrpskoga jezičnoga imperijalizma na hrvatskim republičkim granicama.

Hrvatska je strana poticaj za svoje deklaracijske zahtjeve dobila nakon što je na Petom skupu jugoslavenskih slavista u Sarajevu 1965. srpska filologinja Milka Ivić priznala da

„postoje dve osnovne varijante onoga što se popularno naziva književnim jezikom (a što već odavno ima svoj precizni naučni termin „standardni jezik“ ili „jezik kulture“); jedna se govori pretežno u istočnoj polovini srpskohrvatske jezičke teritorije (gde je najveći kulturni centar Beograd) a druga pretežno u zapadnoj (sa Zagrebom kao glavnim centrom). (...) Bez obzira na to kako je Zagrepčanin došao do svoje varijante književnog jezika i kakvi su sve momenti usloveli njenu specifičnu stilizaciju, ta varijanta postoji, ona je sredstvo kojim se širi savremena kultura u široke mase hrvatskog naroda. Mi nemamo prava ni da previđamo njeno postojanje ni da negiramo njen socijalni prestiž“ (Ivić, 1965.–1966.: 8.).

Na taj se potez srpskoga jezikoslovlja dugo čekalo, a on je uslijedio nakon što je Jonke u Jeziku uveo u južnoslavenske jezikoslovne razgovore prašku strukturalističku školu i njezinu znanstvenu metodologiju koja je pomogla da se složenost hrvatsko-srpskoga jezičnoga odnosa bolje sagleda i riješi u skladu s dosezima modernoga jezikoslovlja. Milka je Ivić Jonkeu u Sarajevu to javno priznala. U Sarajevu se otvoreno progovorilo o varijantama u statusu samostalnih književnih jezika kao o nečem posve naravnom, a ne kao o potkapanju jezičnoga jedinstva (Ivić, 1965.–1966.: 2.), što je

književni jezik i pitanje varijanata, Zagreb, 1969., str. 7.–117.), a Dalibor je Brozović rječniku posvetio cijelu knjigu (Brozović, 1969.).

potvrđeno i na Šestom skupu jugoslavenskih slavista u Budvi 1969. godine (Babić, 1969.–1970.: 61.).

Službena je jugoslavenska politika prepoznala Deklaraciju kao ključni akt kojim je prvi put nakon 1945. ozbiljno načet ne samo velikosrpski jezični monopolizam nego i državni te je stoga reagirala barbarski i brutalno na njegove tvorce i potpisnike. Vođa je hrvatskih jugounitarista Miloš Žanko čak predlagao da se slike autora *Deklaracije* izvjesi na zagrebačkom Trgu Republike u velikom formatu te da narod u mimohodu po njima pljuje (Deklaracija, 1997.: 141.). U *Vjesniku* je vrlo znakovito uz tekst Deklaracije objavljen tekst Novosadskoga dogovora (19. III. 1967.), što je upućenijima bilo dovoljno da zaključe kako je on jedini okvir unutar kojega će hrvatskim jezikoslovcima biti dopušteno kretanje. Politički zahtjev za povratkom „Novomu Sadu“ ohrabrio je srpsku stranu u novom unitarnom udaru. Zagrebom su tih godina šetali titogradski profesori (Đorđe Rašović) i beogradski književnici (Oskar Davičo) te u uglednim jezikoslovnim institucijama držali predavanja o nepotrebnosti hrvatskoga književnoga jezika uz „demokratske“ odredbe novosadskoga sporazuma (Rašović), ili napadali hrvatske jezikoslovce što se suprotstavljaju beogradskim interpretacijama novosadskih zaključaka (Davičo). Za takva su se njihova razmišljanja otvarale stranice hrvatskih tjednika (Rašoviću u *Telegramu*, 1966., br. 308.) i dnevnika (Daviču u *Vjesniku*, 15. V. 1966.), a prozvanoj hrvatskoj strani nije bilo dopušteno da im u njima odgovori (Jonke, 1966.–1967.: 79.). Zaredale su i provokativne degradacije hrvatskoga jezika usred Zagreba: za ljekarne u Hrvatskoj tiskan je glavni ljekarnički priručnik ekavski i srpskim nazivljem, vozačke isprave izdavane su na ekavici, strani filmovi sa srpskim titlovima (Pomeri se, draga), a na međunarodnom kongresu stručnjaka za zaštitu pri radu, koji se u mjesecu srpnju 1967. održavao u Zagrebu o trošku grada Zagreba, inozemni tekstovi referenata prevodili su se ekavski, a i oglasi o tom kongresu bili su po Zagrebu izvješeni na ekavskom tekstu, pa čak i pozivnice na *primanja* (Jonke, 2000.–2001.). U ozračju straha i partijskoga pogroma, koji Brozović ocjenjuje jednom od najtragičnijih epizoda u modernoj povijesti hrvatskoga naroda (Deklaracija, 1997.: 96.), zaredale su masovne osude i isključenja iz SK. Znakovito je da je upravo Jonke bio prvi koji je isključen iz SK, iako u pripremanju i sastavljanju Deklaracije nije sudjelovao.

Hrvatski su se jezikoslovci ponijeli dosljedno i čvrsto: iza Deklaracije nije stajala skupina partijskomu nadzoru otetih nacionalista, nego znanstvenici koji su pred jugoslavensku političku javnost iznijeli neprijeporne činjenice o postojanju višestoljetne hrvatske jezične i književne samobitnosti, o težnji hrvatskoga naroda za jezičnom identifikacijom izvan nametanoga srpskoga imena te o naravnom pravu svakoga naroda da sam odlučuje o konstituensima svoga nacionalnoga bića. Izvršni komitet Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske nije preko toga mogao olako prijeći. Iako je Deklaraciju proglasio reakcionarnim činom, donio je 21. XII. 1967. odluku u kojoj se priznaje postojanje književnojezičnih varijanata i upućuje na

razvijanje obiju, ali u okviru Novosadskoga dogovora, čije osnovne smjernice valja i dalje provoditi. (Jezik, 1967.–1968.: 66.) Toj je odluci prethodio sastanak Mike Tripala s hrvatskim jezikoslovcima 16. XII. 1967. u CK SKH, za koji je Jonke pripremio uvodno izlaganje.¹² U njem se zauzeo za reviziju i osuvremenjenje Novosadskoga dogovora usklađivanjem njegovih točaka s modernim strukovnim dosezima, među kojima je postojanje dvaju književnih jezika, hrvatskoga i srpskoga, nepobitna činjenica (Stenografski zapisnik, 1967.).

Pod prividom partijske pacifikacije hrvatsko-srpski jezični rat vodio se i dalje. Belićev nasljednik i istomišljenik Pavle Ivić zauzima se samo za deklarativnu ravnopravnost dviju varijanata, a svaki njihov jezikoslovni osmišljaj (rječnik ili pravopis koji bi varijantnost zaista prikazao) nazivao je „cepanjem jezika“ (Ivić, 1968.–1969.), iako je „pocepanost“ bila jezikoslovna činjenica koju su, kako se vidjelo, priznali srpski jezikoslovci i starijega i mlađega naraštaja, poput Radosava Boškovića ili Milke Ivić. Da bi dokazao jedinstvenost i nedjeljivost srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga jezika, Ivić izbjegava meritum prijepora: ne spominje književni jezik i njegove odlike, odnosno dosegnutu normativnost hrvatskoga i srpskoga jezika kao izraza dviju kultura i uljudaba njima posredovanih, nego u polemiku uvodi kategoriju razumljivosti (Ivić, 1968.–1969.: 119.), koja se, kao primarno obilježje organskih idioma, pri jezikoslovnoj odredbi književnoga jezika nalazi na najnižem stupnju njegovih obilježja.

U vezi s pitanjem naziva jezika u Hrvatskoj, Ivić je hrvatskim jezikoslovcima nametnuo i problem jezika srpske manjine, sumnjajući da bi Srbi u Hrvatskoj prihvatili hrvatsko ime za jezik kojim govore i pišu. Naime, hrvatski su jezikoslovci, pozivajući se na prirodno pravo svakoga naroda da svoj jezik i svoju književnost naziva vlastitim narodnim imenom (Babić, 1968.–1969. b), to pravo implicite priznavali i srpskomu narodu. Ivić drži da bi u slučaju prihvaćanja hrvatskoga imena za varijantu koja je karakteristična za SR Hrvatsku, Srbima u Hrvatskoj po toj logici bilo uskraćeno prirodno pravo da svoj jezik nazivaju vlastitim narodnim imenom.¹³

¹² Stenografski zapisnik s toga sastanka, kao i svoje dnevničke zabilješke o tom događaju, ustupio mi je iz svoga arhiva profesor S. Babić, pa mu ovdje srdačno zahvaljujem. Sastanku su uz Tripala nazočili Lj. Jonke, S. Babić, K. Pranjić, E. Hercigonja, M. Moguš, R. Marinković, J. Kaštelan, V. Kaleb, M. Matković, B. Novak, I. Bojanić, M. Gruić, P. Djetelić, B. Puharić, Z. Malić, J. Silić, A. Žvan, S. Pekeč, J. Vuk i Ž. Gruden.

¹³ Ivićeva je dvojba pseudodvojba. Prema normizacijskim kriterijima onodobnim Srbima u Hrvatskoj kao konstitutivnom narodu, isto kao i hrvatskim narodnim manjinama – Mađarima, Rusinima, Česima ili Talijanima – jedino hrvatski jezik može biti književnim (službenim) jezikom na teritoriju Republike Hrvatske, a njegovo se ime ne izvodi samo iz imena većinskoga hrvatskoga naroda nego i iz imena Hrvatske kao zemljopisnoga pojma. Poraba drugih jezika uz hrvatski određuje se posebnim zakonima u skladu s udjelom nehrvatskoga stanovništva na određenom području SRH.

Stoga on tvrdi da je dvojno ime hrvatskosrpsko/srpskohrvatsko bolje od samostalnoga imena narodnoga, bilo hrvatskoga, bilo srpskoga, pače tvrdi da samostalno hrvatsko, odnosno srpsko ime u jezičnom smislu ne postoji (Ivić, 1968.–1969.: 119.), prešućujući da postoji cijela knjižnica jezikoslovnih djela s hrvatskim pridjevkom u naslovu. Kada su iscrpili sve mogućnosti zaustavljanja hrvatskoga puta k jezičnoj samostalnosti, beogradski su se jezikoslovci poslužili srpskom manjinom u Hrvatskoj kao čimbenikom koji ne prihvaća tobožnju jezičnu asimilaciju u Hrvatskoj ni razdvajanje jezika na istočnu i zapadnu varijantu. Jonke je spremno odgovorio i na taj izazov. Hrvati i Srbi u Hrvatskoj nikada se nisu sporili zbog jezika, a visok stupanj snošljivosti očituje se i u službenom nazivu jezika u Hrvatskoj – hrvatski ili srpski, koji nije uspio potisnuti u Novom Sadu nametnuti srpskohrvatski naziv (Jonke, 1970. a).

U ozračju Hrvatskoga proljeća 1971. godine, četiri su hrvatske znanstvene i kulturne ustanove otkazale Novosadski dogovor kao velikosrpski jezični akt uperen protiv samobitnosti, slobode i naravnoga razvitka hrvatskoga jezika: MH s Jonkeom na čelu (16. travnja), HFD (8. svibnja), Institut za jezik JAZU (10. svibnja) i DKH (1. srpnja). Iako su već u prosincu 1971. demokratski procesi u Hrvatskoj zaustavljeni, Matici zabranjen rad, Jonke 1973. umirovljen, a mnogi hrvatski intelektualci zatvoreni na dugogodišnje zatvorske kazne, protuunitaristički jezikoslovni smjer u Hrvatskoj ipak je pobijedio: u ustavne amandmane 1971. i u hrvatski Ustav 1974. ušla je odredba „hrvatski književni jezik“. Tu je pobjedu Jonke dočekao, davši joj golem i strukovni i ljudski prinos.

Literatura

- Anketa, 1953.–1955., Anketa o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa. Letopis Matice srpske, 372., sv. 3., str. 125.–141; 373., sv. 5., str. 347.–362.; 375., sv. 1., str. 3.–126., Novi Sad
- Babić, Stjepan, 1967., Kemijska unifikacija, Vjesnik, 22. I., str. 10, Zagreb
- 1967.–1968., Htijenja i ostvarenja Novosadskog dogovora, Jezik, str. 3.–13., Zagreb
- 1968.–1969. a, U lingvistici znanstvenost, u politici ravnopravnost, Jezik, str. 52.–60., Zagreb
- 1968.–1969. b, Za ravnopravnost, ali čega?, Jezik, str. 134.–147., Zagreb
- 1970.–1971. Lingvističko određenje hrvatskoga književnog jezika, Jezik, str. 129.–137., Zagreb
- Bakarić, Vladimir, 1983., Socijalizam i društvena reprodukcija, 1.–4., Zagreb
- Brozović, Dalibor, 1957.–1958., O normiranju terminologije u hrvatskom ili srpskom jeziku, Jezik, str. 143.–153., Zagreb

* U prvom dijelu ovoga članka u prošlom broju napisano je pogriješno: Društvo za hrvatski jezik. Točno je ime: Društvo „Hrvatski jezik“.

- 1969., Rječnik jezika ili jezik rječnika., Varijacije na temu varijanata, Zagreb
- 1970., Standardni jezik, Zagreb
- Deklaracija, 1979., Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika 1967–1997 (ur. Jelena Hekman), Zagreb
- Iveković, Hrvoje, 1966., Unificirana jugoslavenska nomenklatura anorganske kemije, Zagreb
- Ivić, Milka, 1965.–1966., Problem norme u književnom jeziku. Jezik, str. 1.–8., Zagreb
- Ivić, Pavle, 1968.–1969., Za ravnopravnost, a protiv cepanja jezika, Jezik, str. 118.–125., Zagreb
- 1971., Srpski narod i njegov jezik, Beograd
- Jonke, Ljudevit, 1952.–1953., O slobodi i postojanosti književnog jezika, Jezik, str. 65.–68., Zagreb
- 1954.–1955., Prvi sastanak Pravopisne komisije, Jezik, str. 157.–158., Zagreb
- 1955., Uoči provođenja Novosadskih zaključaka, Borba, 30. IV., str. 4., Zagreb
- 1955.–1956. a, Je li oblik futura I. složenica? Jezik, str. 43.–48., Zagreb
- 1955.–1956. b, Nekoliko riječi o odjecima Novosadskog sastanka, Jezik, str. 104.–108., Zagreb
- 1964., Književni jezik u teoriji i praksi, Zagreb, ²1965
- 1965., Značenje i uloga jezika u pravilnom razvijanju međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji, Telegram, 286., str. 3., Zagreb
- 1966.–1967., Davičovo pogrešno rezoniranje o jeziku, Jezik, str. 75.–79., Zagreb
1970. a, Odgovor na pitanje o ugroženosti, Vjesnik, 22. IX., br. 8476., str. 8., Zagreb
1970. b, Tolerantno i načelno, Domovina dopire dotle dokle seže jezik, Vjesnik, 15. XII., br. 8558., str. 9., Zagreb
1971. a, Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća, Zagreb
1971. b, Nije sve pošlo pravim putem, Vjesnik, 23. II., br. 8626., str. 8., Zagreb
- 2000.–2001., Za demokratski dogovor u sadašnjem trenutku, Zaprešićki godišnjak, str. 332.–335., Zaprešić
- Okuka, Miloš, 1984., Jezička politika i vidovi njenog ispoljavanja u nas, Sveske, str. 255.–304., Sarajevo
- Pravopis, 1960., Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom, Zagreb–Novi Sad
- Stenografski zapisnik, 1967., Stenografski zapisnik sa razgovora o problemu jezika, održanog u CK SK Hrvatske 16. XII. 1967, Zagreb (rkp.)
- Stevanović, Mihailo, 1954.–1955. a., Anketa Letopisa Matice srpske, novosadski dogovor i njegovi zaključci, Naš jezik, Novi Sad, str. 74.–90.
- 1955., Pred pristupanje ostvarenju novosadskih zaključak, Borba, 19. IV., str. 5., Beograd
- Šentija, Josip, 2001., Godine kušnje, godine mijene, Zapisi i sjećanja. Zbornik tekstova djelatnika Radio Zagreba/Radio-televizije Zagreb/ Hrvatske televizije – U povodu 75. obljetnice Hrvatskog radija i 45. obljetnice Hrvatske televizije, str. 266.–284., Zagreb
- ZAVNOH, 1975., Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Zbornik dokumenata 1944 (od 10. svibnja do 31. prosinca), sv. 3 (ur. Hodimir Sirotković) Zagreb

Sažetak

Nataša Bašić, Leksikografski Zavod, Zagreb
UDK 811.163.42-26(091), znanstveni članak,
primljen 5. rujna 2007., prihvaćen za tisak 14. rujna 2007.

Ljudevit Jonke and Yugoslav Language Unitarianism

The article discusses Ljudevit Jonke's attitude toward Yugoslav language unitarianism as the expression of the language policy based on Serbocroatistic foundations. The object of this policy is the abstract Serbo-Croatian language model and the attempts to establish it as the official state language in the Yugoslav multinational language community through forcible fusion of several languages with histories of their own – Croatian, Serbian and Slovenian in the Kingdom of Yugoslavia, and Croatian and Serbian in the socialist Yugoslavia. The attempts to create a dictionary of the common language and to introduce common professional and scientific terminology failed, and the orthography produced in 1960 was renounced by the Croatian side in 1971, together with the Novi Sad Agreement on which this orthography was founded. Jonke criticizes the principles of the Yugoslav unitarian politics that has, eventually, introduced the Serbian language to replace the never fully realized Serbo-Croatian as an abstract label. Through structural analysis of organic idioms and standard languages, he separates Croatian from the Serbian language and interprets Croatian as a historical language that has, through centuries of its independent development, realized its standard on the linguistic (phonological, morphological and lexicological) and orthographic levels, and this standard, as general cultural good, can not and must not be changed. Jonke based his viewpoints partially on the postulates of the Prague School, and partially on the results of the Croatistic research works performed by previous generations of Croatian linguists (Antun Radić, Blaž Jurišić, Petar Guberina, Kruno Krstić).

JONKEOV PRINOS HRVATSKOJ LEKSIKOGRAFIJI

Bernardina Petrović

Uvod

ada je Ljudevit Jonke 1931. u *Obzoru* objavio članak posvećen 70. godišnjici rođenja svojega praškoga profesora Matije Murka,¹ a u *Hrvatskoj reviji* kraće recenzije o češkim prijevodima Šenoine pripovijesti² i *Krle-*

¹ Lj. Jonke, 1931., Matija Murko, Prilikom sedamdesetogodišnjice rođenja, *Obzor*, 72. (11. 2. 1931.), 35., str. 2.

² Lj. Jonke, 1931., Češki prijevod *Krležina Hrvatskog boga Marsa* (Miroslav Krleža, *Chorvátský bůh Mars*. Vydavatelstvo Družstveni práce. Praha 1931. Z chorvátsiny přeložil Otokar Kolman), *Hrvatska revija* 4. (1931.), knj. 2., br. 12., str. 699.–700.